

Herdenkingsbijeenkomst Struikelstenen 10 december 2016 Petruskerk Woldendorp

Opening

Theo Nijland, werkgroep Struikelstenen Termunten

Geachte dames en heren,

Mede namens de andere leden van de werkgroep Struikelstenen Termunten heet ik u allen van harte welkom bij deze herdenkingsbijeenkomst op deze bijzondere dag.

Mijn naam is Theo Nijland en ik mag u meenemen in het programma dat volgt.

Een welkom in de Petruskerk, waar een week geleden nog de steigers stonden voor restauratieve werkzaamheden aan o.a. de fraaie fresco's.

Een bijzonder hartelijk welkom voor de familieleden van dhr. Andreas Everhardus Gorter en de familieleden van de familie Oudgenoeg- Frenkel.

2 jaren geleden ontstond in het lokale 4 mei comité het idee om voor slachtoffers van het naziregime uit onze dorpen iets meer te doen dan het jaarlijks herdenken op 4 mei met de Nationale Dodenherdenking.

Gedacht werd aan het Stolpersteine project van Gunter Demnig.

4 Inwoners uit de dorpen vormden al snel de werkgroep Struikelstenen Termunten, refererend aan de gemeente Termunten vóór de gemeentelijke herindeling.

Door hen is het nodige voorbereidende werk verzet met als resultaat de legging van de Struikelstenen vandaag en het herdenken van dorpsgenoten die een rol en functie hadden in de dorpen.

Eerder vanmiddag werden in de herdenkingsbijeenkomst in de kerk van Borgsweer stilgestaan bij de familie Cohen van den Berg-Bruckmann uit Borgsweer en de familie Cohen-Nieweg uit Termunterzijl. Bij de huizen waar ze hebben gewoond en vanwaar ze vertrokken naar Westerbork zijn respectievelijk 3 en 6 Struikelstenen voor hen neergelegd.

Later op de middag hebben we een steen gelegd voor "meester" A. E. Gorter en voor de 5 gezinsleden van de familie Oudgenoeg- Frenkel.

In deze bijeenkomst willen we met de families en u allen stilstaan bij hun tragische einde aan het leven als gevolg van een verfoeilijk regime die systematisch het leven van bevolkingsgroepen beperkte, hen afsloot van deelname aan de samenleving en levens in onvoorstelbare aantallen vernietigde.

De bezetter die verzet niet dulde en verzetsmensen oppakte, verhoorde, martelde en doodde.

We willen deze 6 mensen uit Woldendorp ruim 70 jaar later gedenken door een Struikelsteen voor elk van hen te plaatsen op de plek waar ze woonden en een gerespecteerde en zinvolle rol vervulden in de dorpsamenleving.

Straks zullen we meer bij de personen stil staan.

Graag vertel ik u over het waarom van de Stolpersteine, of zoals wij ze zijn gaan noemen: Struikelstenen.

Wat zijn Struikelstenen en waarom leggen we die overal in Europa neer?

De Duitse kunstenaar Gunter Demnig is in 1994 met het project Stolpersteine gestart. Als ontwerper en maker van de Stolpersteine ging hij uit van de gedachte dat een mens pas is vergeten als zijn naam is vergeten. Als een naam niet meer genoemd wordt.

De Struikelstenen zoals wij ze zijn gaan noemen hebt u vandaag gelegd zien worden.

Ze worden gelegd vóór het huis waar de slachtoffers het laatst hebben gewoond en beginnen altijd met de tekst: "hier woonde". Daarmee werd de verbinding gelegd tussen de persoon, de familie en het huis, de straat en het dorp of stad.

Mensen woonden met ons; waren burens, slager, leraar, manufacturenhandelaar.

Struikelstenen hebben een messing plaatje die verder de naam, de geboortedatum; datum van deportatie; datum van overlijden en zo mogelijk de plaats waar iemand ter dood is gebracht.

De steentjes verheffen zich 1-2 millimeter boven de omgeving en trekken de aandacht van voorbijgangers en vertellen een verhaal. Je struikelt er niet letterlijk over, maar figuurlijk met je hoofd en je hart. Je moet buigen om de tekst te kunnen lezen. Ze zouden ook Buigstenen kunnen heten.

De eerste Struikelsteen werd in Nederland in 2007 gelegd in Borne in Limburg.

Inmiddels zijn daar zo'n 100 plaatsen bijgekomen. Eerder deze week werden er in Groningen stad, Bedum en Middelstum Struikelstenen gelegd door Gunter Demnig.

In alle uithoeken van Europa worden deze stenen gelegd. Op dit moment zijn er zo'n 57.000 Struikelstenen gelegd.

Het idee dat overal in Europa behoefte is aan het leggen van Struikelstenen geeft een betrokkenheid en verbondenheid in de samenleving weer.

De meeste oorlogsslachtoffers hebben nooit een graf gekregen. Door het plaatsen van Struikelstenen hebben ze op een voor hen vertrouwde plek, hún woonplek, een herdenkingsmonumentje als herinnering aan hun bestaan.

Dat doet recht aan hen. Het houdt herinneringen van kinderen, dorpsgenoten en passanten levend.

De leeftijdsgenoten van de slachtoffers worden de komende jaren in getal een steeds kleinere groep. Zij kunnen niet de waarschuwing meer meegeven van de terreur van het naziregime.

De steentjes herinneren ons ook blijvend aan het systematische proces van vervolging en vernietiging van het naziregime. Een blijvende waarschuwing dat we alert blijven en zoiets nooit meer laten gebeuren.

Het initiatief om Struikelstenen te gaan leggen levert bijna in alle plaatselijke initiatieven meer op dan de Struikelstenen alleen.

Gemeente, huidige bewoners van de panden worden betrokken voor instemming en vergunning.

Er wordt in breder verband bekendheid aan gegeven. In ons geval door maandelijks een bijdrage te leveren aan ons dorpskrant de Woldwagter. Dat riep onverwachte reacties en informatie op.

Er werd contact gelegd met nazaten en familieleden hier of in het buitenland.

Er is waardering voor het initiatief. Soms had men het boek al gesloten of waren herinneringen verstopt. Ze werden weer levend.

Er was verdieping in de personen, de families en familiebetrekkingen. Speurtochten in diverse archieven en fotomateriaal volgden. Het delen, het bekend maken en berichten over de voortgang, vergrootte de betrokkenheid en bekendheid met de personen, de families waarom het gaat.

Ook lesbrieven voor bepaalde groepen van de basisscholen en voortgezet onderwijs zorgden voor bewustwording.

Een door 2 werkgroepleden samengesteld boekje, die straks overhandigd zal worden aan 2 familieleden is ook een verder gevolg van het leggen van de struikelstenen.

Een website met nog veel meer documentatie en fotomateriaal is klaar.

Deze olievlekwerking gebeurt overal waar het proces om Struikelstenen te gaan leggen, wordt gestart. Om dit alles te bereiken worden er overal Struikelstenen gelegd en we zijn blij dat ook in de gemeente Delfzijl dit initiatief tot dit resultaat is gekomen.

Inmiddels is er een volgend initiatief in onze gemeente om ook voor de 4 Joodse slachtoffers die opgenomen waren in het psychiatrisch ziekenhuis Groot Bronswijk te Wagenborgen Stolpersteine te gaan leggen.

Gedicht – Dan struikel ik

Jody Silvrants

*Het is allemaal zo lang geleden
1940 – mijn vader en moeder waren nog niet eens geboren
wat kan ik er mee?
ik moet verder!*

*en dan struikel ik
over een steen
anders dan de andere in de stoep
een steen
vertelt dat hier iemand
zó maar uit z'n huis gehaald*

*maar het was niet mijn familie
ik ken zijn naam, en verder niet
een vreemde uit een ver en bang verleden
wat kan ik er mee?
ik moet verder!*

*en dan struikel ik
over een steen
anders dan de andere in de stoep
een steen
vertelt dat hier iemand
niet meer thuis kwam*

*en al was het geen familie
al ken ik zijn naam en verder niet:
ik moet verder
en zorgen dat het nooit meer zo ver komt.*

(Hans Aalbersberg)

Herinneringen aan Andreas Everhardus Gorter

Janneke Vuursteen Gorter (dochter)

Dames, heren en kinderen,

We hebben vanmiddag met elkaar ontroerende ervaringen beleefd : het leggen van struikelstenen bij het huis van de verzetsman Andreas Everhardus Gorter en een dergelijke steen voor elk van de leden van het Joodse gezin Oudgenoeg: Arent, Johanna, Max, Henderika en Froukje.

Nu we weten hoe deze mensen vernietigd zijn is het moeilijk een beeld te geven van het werkelijke leven van deze slachtoffers vóór de gevangenneming door de Nazi's.

Mij is gevraagd iets te vertellen over mijn vader, Andreas/Dries.

Dries is geboren op 3-12-1899, in Twijzel (vlak bij Buitenpost). Na de lagere school volgde hij de opleiding tot onderwijzer en startte als invaller onder andere voor het zieke hoofd van de lagere school in Echten (Friesland). Dat zou grote gevolgen hebben voor mijn broer Klaas en mij, want hij zou als lid van de plaatselijke toneelclub vallen voor de charmes van het medelid Renske Kraak. Ze trouwden op 7 oktober 1924.

Vader en moeder verhuisden naar Schoonoord, waar Klaas is geboren (1926). Vader was onderwijzer, haalde hoofdakten en werd als hoofd van de lagere school in Tzum (bij Franeker) benoemd. In de kleine dorpen moest je als onderwijzer ook het verenigingsleven ondersteunen, zoals optreden als leider van de herenzangvereniging. Vader zong trouwens graag. In Tzum werd ik geboren (1931).

Nu ben ik dus bevoegd mijn oordeel te geven over mijn vader. Mijn allereerste indruk was positief: direct na mijn verschijning riep hij enthousiast : "het is een lyts famke!" (In Woldendorp zou men zeggen: "t is een lutje wicht".)

Het was crisistijd: de school moest worden gesloten, we verhuisden naar Kollum, waar vader onderwijzer werd aan de ULO. Ook deze school werd getroffen door de crisis: vader werd als laatst- aangekomene ontslagen. Hij werd als invaller aangesteld bij de ULO in Woldendorp en nadien vast aangesteld. Hij heeft met plezier kunnen werken en moeder, Klaas en ik vonden het ook een prima plek om te wonen.

1939: Het buurland Duitsland viel Polen binnen en toonde neigingen om door te gaan met gebiedsuitbreiding. Vader sloot zich aan bij een Burgerwacht. Men wilde niet onverwacht overvallen worden. Nederlandse militairen verschenen ook in Woldendorp, waren o.a. gelegerd in de gymnastiekzaal van café Vieregge.

1940: Nederland werd bezet

1941: Vader sloot zich aan bij de Nederlandse Verzetsbeweging, werd Plaatselijk Commandant van de Ordedienst Binnenlandse Strijdkrachten. Ik merkte weinig van zijn acties, mijn broer hielp vader zo nu en dan, vooral toen hij achttien jaar was en kans liep om ingezet te worden voor werk voor de Duitsers.

Onze school in Winschoten werd gevorderd en functioneerde gebrekkig in lokalen van de hervormde kerk. Op den duur ging ik ook niet meer naar school, de tram werd zo nu en dan beschoten door Engelse vliegtuigen.

21 maart 1945: een groot deel van de BS in de provincie werd opgepakt en naar het Huis van bewaring in Groningen gevoerd. Vader is op 10 april met 9 anderen gefusilleerd in Bakkeveen. Daar vindt jaarlijks een herdenking plaats met medewerking van de klassen 7 en 8 van beide basisscholen

Op een grote zwerfkei staan de namen van de gevallenen.

Moeder, Klaas en ik zijn op 30 april bevrijd en zorgzaam opgevangen door de familie Vink in Midwolda. Enige weken later werd ons een huis toegewezen in Winschoten.

Vocalgroup PUUR!: Riverside

Herinneringen aan de familie Oudgenoeg-Frenkel

Theo Nijland, werkgroep Struikelstenen Termunten

De families Oudgenoeg woonden al langer in deze regio.

In een mail van mevr. Reina Oudgenoeg uit Heiloo geeft ze aan dat alle families Oudgenoeg aan elkaar gerelateerd zijn en dat de oorspronkelijke woonplek Leek was.

Haar grootvader was Jacob Oudgenoeg, geboren in 1858.

Een broer van haar grootvader heette Arent Oudgenoeg geboren in 1852. Hij trouwde met Frouke Vrengel geboren in 1854.

Zij kregen meerdere zonen, waaronder Markus Oudgenoeg die in 1882 geboren werd.

Markus trouwde in 1907 met Froukje Cohen van den Berg, geboren in 1886.

Deze Froukje is een zus van Izaak Cohen van den Berg uit Borgsweer, voor wiens gezin vandaag ook 3 struikelstenen zijn gelegd in Borgsweer.

Markus Oudgenoeg kwam uit Midwolda. en Froukje uit Weiwerd. Ze trouwen in 1907 en vestigen zich in 1908 in Weiwerd waar ze een manufacturenzaak beginnen

Dat was weer eens wat anders dan de familie in Oostwold die slager waren of handelaar in oud ijzer.

Het was een zeer vooruitstrevende zaak met 2 etages en de aanloop was groot doordat het bij het station van Weiwerd lag en de lokale tram Ol Grait er stopte. Later was er een goede busverbinding tussen Delfzijl en Winschoten, die ook bij hun winkel stopte.

Zij kregen 7 kinderen: Frouke, Arent, Mietje, Jacob, Izaak, Eveline (als 2 jarig kind overleden in 1918 ; het jaar dat de Spaanse Griep ontzettend veel slachtoffers maakte) Jaap (Jacob), Izaak en Evaline. Alleen Jacob en Izaak overleven de oorlog. De andere kinderen en partners, ouders en grootouders werden allen slachtoffer van de verschrikkelijke praktijken van de nazi's.

Iedereen hielp in de winkel mee. Of daarbuiten: met koopwaar in de bakfiets langs de boerderijen en dorpen in de omgeving. Jacob Oudgenoeg heeft er een mooi verhaal over geschreven. Naast dames en herenconfectie, baby- en kinderkleding, ondergoed, kousen en sokken, werkkleding, stoffen, beddengoed, werden er ook naaimachines, bedden en kinderbedjes en ander slaapkamermeubels verkocht.

De winkel was ook gespecialiseerd in grote maten voor mannen en vrouwen. Evaline gaf er naailes in het naaiatelier.

Jacob geeft aan dat de zaak in Weiwerd op last van de Duitsers in 1941 werd gesloten. De Duitsers verkochten alle goederen aan winkeliers in Delfzijl. Er was er maar collega winkelier die dat weigerde.

Vanaf hier wil ik de link leggen naar Arent en Johanna

Op 16 maart 1933 zijn Arent Oudgenoeg en Johanna Frenkel in Winschoten getrouwd. Ze vestigen zich aan de Oude Schans in Delfzijl, waar de kinderen Max en Henderika worden geboren in resp. 1934 en 1936.

In 1937 verhuist het gezin naar Woldendorp; eerst naar het pand Zwaagweg 12 en na een jaar naar Klapsterweg 2.

Arent en Johanna drijven daar een manufacturenwinkel, waar kleding verkocht werd.

In Woldendorp wordt in 1940 jongste dochter Frouktje geboren.

Een half jaar voor de geboorte van Frouktje komt Lena Oudgenoeg, geboren in 1924, uit Oostwold bij de familie wonen. Zij is een achternichte van Arent en helpt als dienstmeisje tot juni 1941. Daarna werkt ze als dienstmeisje in Winschoten, maar raakt werkloos als haar werkgever naar het buitenland vlucht. Lena keert terug naar Oostwold en wordt samen met haar ouders en zusje op 23 november 1942 in Auschwitz op 18 jarige leeftijd om het leven gebracht.

In 1942 komt Arents broer Jaap (Jacob) (geboren in 1918) bij het gezin in Woldendorp inwonen. Hij woonde tot dan nog bij zijn ouders in Weiwerd. Zij werden in maart opgeroepen om zich in Amsterdam te melden, waar het verzamelcentrum was voor Joden die naar Westerbork werden gebracht.

Maar ook in Woldendorp valt een brief in de brievenbus en de hele familie krijgt een oproep om naar Westerbork te gaan. Dit is voor Jaap het moment om een onderduikadres te zoeken die hij vindt bij de familie Lesman in Meedhuizen. Daar overleeft hij de oorlog.

Jaap vertelt: "Ik heb de kans gehad om onder te duiken. Mijn ouders hebben ook die kans gehad. Ik kende méér mensen in Meedhuizen, in Opmeeden, ook mensen die zorgden voor bonkaarten....."

Er zijn meer kansen geweest dan men heeft aangegrepen. Toen ik bij mijn broer was in Woldendorp met zijn drie kindertjes heb ik gezegd: "Ik weet nog een adres; jullie kunnen onderduiken. Die mensen in de Carel Coenraadpolder hadden laten weten: "Waarom gaat je broer.....? "Ja maar, die durft niet met zijn drie kindertjes....." "Ja maar daar is wel een weg voor" Als mensen dat zeggen, weet je al genoeg..

Wat een vreselijke dilemma's waren er in die tijd. Zoveel onzekerheid; zoveel risico's gevaren en dreiging. Welke keuze moest je maken? Hoe zou het aflopen.

We herinneren Arent Oudgenoeg, geboren 13 november 1909

In de oorlog krijgen Arent en zijn gezin het steeds zwaarder. Fietsen en radio moesten ze inleveren, de kinderen mogen niet meer naar school en de winkel moet dicht. Op 20 oktober 1942 schrijft de burgemeester van Termunten de Sicherheitspolizei over het gezin van de Jood Arent Oudgenoeg. Vlak daarna krijgen ze een oproep voor een werkkamp. Arent heeft geen goed gevoel blijkt uit zijn opmerking die hij tegen kapper Bult maakt: "We hebben nog een enkele reis naar Polen tegoed....."

Op zondag 25 oktober moet Arent met vrouw en kinderen via Winschoten naar kamp Westerbork. Van daaruit gaan ze binnen een paar dagen op transport naar Auschwitz.

Vlak voor ze bij Auschwitz zijn, wordt Arent samen met andere mannen gedwongen om in Kosel uit te stappen. Hij wordt naar een naziwerkkamp in Polen gebracht. Zijn lot is daarna niet helemaal duidelijk, zeker is wel dat hij op 30 september 1943 niet meer in leven is.

Arent is dan 33 jaar.

We herinneren Johanna Sophia Carolina Oudgenoeg-Frenkel, geboren 25 mei 1910

Haar roepnaam is Jo en ze is in Winschoten geboren en is de dochter van sigarenmaker Jacob Frenkel en Henderika Baruch.

Ze heeft naast de drie kinderen, het huishouden samen met Arent de winkel. In Woldendorp heeft Johanna een goede vriendin aan Hinne van Delden. Na de oproep om zich in Westerbork te melden heeft Johanna geen goed voor gevoel. Daarom brengt ze haar servies in bewaring bij Hinne, die het in de grond begraaft. Als blijkt dat het gezin van haar vriendin niet terugkomt graaft ze het servies op. Daar is niet veel van over, alleen het suikerpotje is nog goed. Hinne's dochter Fokje zorgt er voor dat het suikerpotje in het bezit komt van Arent's broer Jaap. En na diens overlijden bij zoon Ralf Oudgenoeg.

Vanuit Westerbork, waar het gezin op 25 oktober vertrok en waar echtgenoot Arent tussentijds uit het transport moest uitstappen, komen Johanna en de kinderen op 2 november in Auschwitz aan waar ze dezelfde dag om het leven gebracht worden. Johanna is dan 32 jaar.

We herinneren ons Markus Oudgenoeg, geboren 2 april 1934

Markus wordt vernoemd naar opa Markus uit Weiwerd. Roepnaam Max.

Er is het verhaal van Dina Abels-Haveman uit Baansum: "Mijn amandelen en die van Max moesten tegelijk geknipt. In de winkel van Oudgenoeg kwam dat ter sprake en Max' moeder stelde voor om samen in de auto van de familie Oudgenoeg te gaan, want het moest allemaal in de stad Groningen gebeuren. Ik zie ons nog zo liggen in de operatiekamer met leren riempjes om onze armen, zodat we stil bleven liggen."

Trijntje Generaal vertelde ons dat hij zich goed herinnerde hoe Max en zijn zusje van school werden gehaald door 2 mannen in zwarte uniformen. Het was afschuwelijk, dat zal ik nooit meer vergeten. Henderika moest heel hard huilen en wij stonden erbij en keken er naar. We begrepen niet goed wat er aan de hand was. Hij herinnerde zich dat de ene meester de kinderen op de school wilde houden en dat de andere meester zei, dat ze weg moesten.

Markus heeft dezelfde transporten ondergaan als zijn ouders en zusjes en wordt op 2 november in Auschwitz om het leven gebracht. Max is dan 8 jaar.

We herinneren ons Henderika Oudgenoeg, geboren 8 juli 1936

Henderika wordt vernoemd naar oma van moederskant: Henderika Baruch.

Schoolgenoten Marie Wezeman en Hendrik Jager herinneren zich dat Henderika met haar broer Max naar school ging. Trijntje Generaal herinnert zich aanvullend op die verschrikkelijke gebeurtenis op het schoolplein dat Henderika, toen ze met Max werden weggehaald, een grote witte strik in het haar droeg.

Harm Frans Buist zijn ouders hadden een bakkerij in het pand waar nu de Troefmarkt gevestigd is. Harm Frans vertelde dat de familie Oudgenoeg wel bij hen in de winkel kwam.

Op zondagavond 25 oktober zag de familie Buist de familie Oudgenoeg vertrekken. Eerst met stoomtrein Oostelijk Groningen, regionaal bekend als Ol Grait naar Winschoten en vandaar uit de volgende dag naar Westerbork.

Henderika legt dezelfde transporten, want reizen mag je het niet noemen, af als haar gezinsleden en wordt ook op 2 november 1942 met moeder en broertje en zus vermoord. Henderika is dan 6 jaar.

We herinneren ons Froukje Oudgenoeg, geboren 15 september 1940

Froukje wordt vernoemd naar de moeder van Arent: Froukje Cohen van den Berg.

"De kinderen van de familie Oudgenoeg waren hele mooie kinderen en ik herinner me nog het prachtige krulhaar van de zusjes" aldus Dina Abels Haveman uit Baansum.

De laatste herinnering aan Froukje en haar familie komt van Marie Wezeman: "Op een zondag gingen we naar Nieuwolda en we moesten altijd rond vieren weer terug zijn voor de koe en het varken. We zagen bij het doktershuis de familie Oudgenoeg lopen met hun koffers en de twee kleine meisjes

op een melkkar zitten. Wij zijn misschien wel de laatste Woldendorpers, die ze de hand gedrukt hebben.”

Het was 25 oktober 1942 dat Frouktje met haar vader, moeder, broer en zus Woldendorp moest verlaten om zich te laten escorteren naar Winschoten. De volgende dag brengt de politie hen van Winschoten naar Westerbork. Daar zijn ze vier dagen gebleven.

Met transport 32 vertrekken ze naar Auschwitz. Vader Arent wordt onderweg gedwongen om met andere mannen uit te stappen om in een kamp te werken. Hij sterft voor 30 september 1943. Het lot van Frouktje is zoals van moeder Johanna, broer Max en zus Henderika.

Ze wordt gedood op 2 jarige leeftijd.

Dit is het verhaal van de familie Oudgenoeg uit Woldendorp.

Een gewoon, hard werkend ouderpaar, met kinderen die hier naar school gingen.

Die door de alleroudsten uit het dorp nog worden herinnerd, alsof het gisteren was.

Die jaarlijks worden herdacht bij het herdenkingsmonument in Woldendorp.

Wier rechten werden beperkt en bezittingen werden afgenomen.

Die geen graf kregen,

Die we vandaag hebben herdacht en een monumentje hebben gegeven.

Zodat we dit verleden niet vergeten

Zodat we Arent, Johanna, Markus, Henderika en Frouktje niet vergeten.

Hun familie, vrienden en ruim 6 miljoen lotgenoten.

Gedicht - Geschiedkundeg onderzuik

Leevmde jeuden

Hevve nait meer

Òl papiern binn

Te minznt bleevm

Daanke joe

Ons laimeneer

Dat dij zo sekuur

Wörn beschreevm

Nou vragt elk

tot 't alderlest:

Binn hier vrouger

Din jeudn wèst.

Dit gedicht komt uit de bundel *Touglikeks Verzoamelde Grunneger Gedichten* geschreven door Jaap Meijer onder het pseudoniem Saul van Messel. Jaap groeide net als Johanna Oudgenoeg-Frenkel op in Winschoten